

Special Issue- March 2019

ISSN No. 2319 - 5908

An International Multidisciplinary Refereed Research Quarterly Journal

शोध संदर्श

SHODH SANDARSH

शिक्षा, साहित्य, इतिहास, कला, संस्कृति, विज्ञान, वाणिज्य आदि

Chief Editor :

Dr. V.K. Pandey

Editor :

Dr. V.K. Mishra

Dr. V.P. Tiwari

विशेषांक

विविध ज्ञान - विज्ञान - विषय का मन्थन एवं विमर्श ।
नव - उन्मेषी दशा - दिशा से भरा 'शोध - सन्दर्श' ॥

अनुक्रमणिका

Sr. No	Name of Research Scholar	Title of Paper	Page no.
61	वाघेला सचिनकुमार अशोकभाई	बरवाला (घेला शाह) सत्याग्रह: एक ऐतिहासिक अध्ययन	190
62	डॉ. विकास सुदाम येलमार	वारकरी संप्रदायाचे पाईक ते मार्क्सवादाचे समर्थक : कॉ. क्रांतिसिंह नाना पाटील	192
63	हर्षदा कांबळे	भारतीय स्वातंत्र्यासाठी लढ्यातील काही अज्ञात स्त्रियांचे योगदान	194
64	कु. सृष्टी संजय चाळके	महाराष्ट्रातील स्वातंत्र्य पूर्व काळातील ब्रिटीश विरोधी उठाव	196
65	प्रा. सौ.संयोगिता शिरीष सासने	"भारताचे पोलादी पुरुष - सरदार वल्लभभाई पटेल"	198
66	प्रा.यशवंत हरताळे	डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर यांचे आर्थिक व सामाजिक चळवळीतील स्थान.	202
67	सिध्दनाथ मधूकर गाडे	कॅप्टन लक्ष्मी स्वामीनाथन यांची स्वातंत्र्य चळवळीतील कामगिरी	204
68	श्री.ठोकळे शरद तानाजी	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर आणि भारतीय शेती	206
69	गाभणे हेमा गजानन	"प्रा.वि.गो.विजापूरकर यांचे क्रांतिकार्य	207
70	DR. PRABHAVATI A.PATIL	THE UNSUNG HEROISM OF MADAM BHIKHAJI CAMA	210
71	Dr. Dhanaji Baburao Masal	REBELLIOUS FEMALE SOCIAL REFORMER - PANDITA RAMABAI	213
72	डॉ. आरिफ शौकत महात	राष्ट्र निर्माण में "राष्ट्रीय-सांस्कृतिक काव्यधारा" की भूमिका	217
73	प्रा.अनिल दत्तात्रय कोकाटे	डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांचे कृषी व जलधोरण	219
74	Dr. Leelawati Arvind Patil	Rabindranath Tagore's Views on Nationalism: A Perspective	221
75	डॉ. प्रा. शर्मिला बाळासाहेब घाटगे	शिक्षणमहर्षी डॉ. बापूजी साळुंखे : शिक्षणाचा दिपस्तंभ	223
76	Mr. Chobe Nagnath Mahadev	Non-cooperation Movement and Freedom Struggle	225
77	Mr. Bhimashankar M. Birajdar	'Green Ideology of Mahatma Gandhi in Environmental Movements in India: An Environmental History Perspective'	228
78	Dr. S. Y. Hongekar	शिक्षणमहर्षी डॉ. बापूजी साळुंखे यांचे स्वातंत्र्यलढ्यातील कार्य	232

डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर यांचे आर्थिक व सामाजिक चळवळीतील स्थान.

प्रा.प्र.सं. हस्ताक्षर
अर्थशास्त्र विभाग,
विश्वकोश कॉलेज, कोल्हापूर

प्रस्तावना :

डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर यांचे जीवन म्हणजे मानव, समाज, शिक्षण, संघर्ष, आर्थिक, चळवळीचा एक रोमांचकारी इतिहास आहे असे म्हणता येईल. त्यांच्या जीवनाचे अनेक पैलू उलगडून पाहावयाचे झाले तर भारताच्या स्वातंत्र्यपूर्व व स्वातंत्र्य काळातील अनेक घडामोडींचा विचार करावा लागेल. डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांचे जीवन हे परीपूर्ण आणि विकसीत झालेले बहिष्कृत समाज आणि दलीत चळवळीना वाहिलेले जीवन असे अनेक पुणे सांगता येतील. डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर यांचा जन्म 14 एप्रिल, 1891 मध्ये झाला. त्यांचे वडील रामजी आंबेडकर यांच्याकडूनच त्यांना गणित व इंग्रजीचे ज्ञान प्राप्त झाले होते. भीमरावाचे प्राथमिक शिक्षण सातारा येथे झाले व माध्यमिक शिक्षण एलिक्रनस्टन हायस्कूल, मुंबई येथे झाले. तर त्यांनी लंडन स्कूल ऑफ इकॉनॉमिक्स अँड पॉलिटीकल सायन्स मध्ये प्रवेश घेतला आणि त्याचवेळी बॅरिस्टरचा अभ्यासही सुरु केला. 1921 मध्ये त्यांनी एमएस्सी झाले व 1922 मध्ये बॅरिस्टरची पदवी घेतली. 1923 मध्ये द प्राब्लेम्स रुपी या त्याच्या प्रबंधास लंडन विद्यापीठाने त्यांना डॉक्टर ऑफ लॉची पदवी बहाल केली. त्यानंतर त्यांनी भारतात येवून वकीली व्यवसायाबरोबर असृश्यता निवारण चळवळीत स्वतःला जोडून दिले व बहिष्कृत हितकरणी समेची स्थापना करुन महापरीवर्तनास सुरुवात केली. 1927 मध्ये बहिष्कृत भारत नावाचे मासिक त्यांनी सुरु करुन अनेक चळवळीची योजना त्यांनी सुरु केल्या.

डॉ.बाबासाहेबांच्या चळवळी : डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांनी 1919 मध्ये साऊथ ब्युरो कमिशनपुढे असृश्यांच्या राजकीय हक्काची कैफियत मांडून त्यांनी आपल्या सार्वजनिक जीवनाची सुरुवात केली. 1920 मध्ये असृश्यांच्या प्रश्नांना व्यासपीठ मिळवून देण्यासाठी त्यांनी मुकनायक नावाचे मासिक सुरु केले. त्याच वर्षी नागपूर येथे भरलेल्या असृश्यांच्या परिषदेत छत्रपती शाहू महाराजांनी असृश्यांना त्यांचा नेता लानला आहे, अशा शब्दात डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचा गौरव केला होता. त्यावेळी टिळक युगाचा अस्त होवून गांधी युगाचा उदय होत होता.

1923 मध्ये भारतात येवून 1924 मध्ये त्यांनी अखिल भारतीय बहिष्कृत हितकरणी समेची स्थापना केली. 1927 मध्ये डॉ.बाबासाहेबांनी महाड येथील चवदार तळ्यावर पाणी पिण्यासाठी सत्याग्रह केला व बाबासाहेबांनी पुन्हा एकदा महाड येथे सत्याग्रह करुन 'मनुस्मृती'ची होळी केली होती. याच काळात बाबासाहेबांनी सायमन कमिशन पुढे निवेदन देवून असृश्यांच्या राजकीय हक्काची मागणी केली होती. 1930 मध्ये नाशिक येथे काळाराम मंदीरात असृश्यांना प्रवेश मिळावा म्हणून सत्याग्रह केला. पण हा सत्याग्रह केवळ मंदीर प्रवेशासाठी होता असे नव्हे तर 'आम्ही हिंदू आहोत' अन्हाला इतर हिंदू प्रमाणे हिंदूंच्या मंदीरात जाण्याचा अधिकार आहे अशी भूमिका होती.

त्यानंतर 26 सप्टेंबर 1932 रोजी महात्मा गांधी व डॉ.बाबासाहेब यांच्यामध्ये पुणे करार झाला. आणि डॉ.बाबासाहेबांनी स्वतंत्र मतदार संघ सोडून दिला. त्यावेळी महात्मा गांधीजींनी दलीतांच्या राखीव जागांची मागणी मान्य केली व डॉ.बाबासाहेबांनी हिंदूंच्या परिवर्तन घडवून आणण्याच्या दृष्टीने हिंदू धर्म सोडून दिला पाहिजे ह्या विचाराने 1935 मध्ये धर्मातराची घोषणा केली. "मी हिंदू म्हणून जन्माला आलो असलो तरी मी हिंदू म्हणून नगण्य नाही" अशी त्यांनी घोषणा केली. आणि सर्वत्र खळबळ माजली. केवळ बहिष्कृत समाजाचे राजकारण करण्यापेक्षा संपूर्ण शोषित वर्गाचे राजकारण करावे म्हणून डॉ.बाबासाहेबांनी 1936 मध्ये मजूर पक्षाची स्थापना केली. त्यातही त्यांना यश आले नाही. त्याचवेळी दुसऱ्या महायुद्धामुळे संपूर्ण देशात राजकारण बदलले होते. स्वातंत्र्याची चळवळ टोकाला पोहोचली होती. महात्मा गांधींनी 1942 मध्ये इंग्रजांचे विरुद्ध चले जाव ची घोषणा केली होती. संपूर्ण देश चळवळमय बनला होता आणि देशाला स्वातंत्र्य मिळाले तर संपूर्ण सत्ता हिंदूंच्या हातात जाईल म्हणून सर्व दलित नेते एकत्र येवून 1942 मध्ये शेडचूल्ड कास्ट फेडरेशनची स्थापना केली.आणि 1947 मध्ये भारत स्वतंत्र झाला आणि डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांच्याकडे घटना समितीचे अध्यक्षपद आले. त्यांनी बरेच परीश्रम घेवून सर्व देशासाठी भारताची घटना तयार केली. म्हणून त्यांना "भारतीय घटनेचे शिल्पकार" म्हणतात. त्यानंतर दलितांवर अन्याय, अत्याचार थांबले नाहीत म्हणून डॉ.बाबासाहेबांनी सदर हिंदू कोड बिल मंजूर झाले नाही म्हणून त्यांनी त्यांच्या मंत्रीपदाचा राजीनामा दिला व डॉ.बाबासाहेबांनी आपल्या लाखो अनुयायांसह 14 ऑक्टोबर 1956 रोजी "बौद्ध धर्मा"ची दिक्षा घेतली. त्यानंतर लगेच 6 डिसेंबर 1956 रोजी भगवान बुद्ध चरणी त्यांचे महानिर्वाण झाले व त्यांना मरणोत्तर 1990 मध्ये भारतातील परमोच्च अशा 'भारतरत्न' या पदवीने सन्मानित करण्यात आले.

डॉ.बाबासाहेबांनी सर्व देशाचा व समाजाचा विचार मांडण्यासाठी त्यांनी त्यांच्या पीएच.डी. साठी जो प्रबंध सादर केला होता तो प्रबंध म्हणजे 'द इन्वोल्यूशन ऑफ प्रोव्हिन्सियल फायनान्स इन ब्रिटीश इंडिया' हा प्रबंध 1925 मध्ये मांडून त्यातून त्यांनी त्यांचे आर्थिक विचार स्पष्ट केले होते.

डॉ.बाबासाहेबांचे आर्थिक विचार :

डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांनी अनेक पत्रके, मासिके यामधून ही त्यांचे आर्थिक विचार प्रकट झाली होतेच पण त्यांच्या प्रबंधातून जे आर्थिक विचार मांडले ते पुढील प्रमाणे,-

1) शेती विषयक विचार :- डॉ.बाबासाहेबांनी आर्थिक विचारांच्या दूरदृष्टीने विचार करुन शेती विषयक विचार मांडताना शेतीचे तुकडीकरण, रण क्षेत्र, उत्पादकता शेतीच्या औद्योगिककरणाचे विचार मांडून आर्थिक परिस्थिती वाढवी असा विचार मांडण्यात आला होता. यामध्ये जमिन, हसूल, सामुदायिक शेती, महार वतन शेती ही वतनदारी रद्द करुन रयतवारी शेती चालू केली.

2) चलन विषयक विचार :- चलन विषयक विचार व्यक्त करीत असताना डॉ.बाबासाहेबांनी ब्रिटीशांच्या काळातील सुवर्ण चलनी पद्धत बंद करुन भारतीय रचने प्रमाणे व्यवहार व्हावेत यासाठी त्यांनी 1925 मध्ये 'द प्रॉब्लेम्स ऑफ रुपी' हा प्रबंध मांडला, तर 1947 मध्ये 'हिस्ट्री ऑफ इंडियन रुपी' चालन विषयक विचार :- चलन विषयक विचार व्यक्त करीत असताना डॉ.बाबासाहेबांचे विचार व केन्सचे विचार प्रभावी ठरले होते.

3) भारतीय रचने प्रमाणे व्यवहार व्हावेत यासाठी आदर्श चलन पद्धती मांडली होती. त्यासाठी स्वातंत्र्यानंतर देशाची मध्यवर्ती बँक स्थापन करुन रुपी अॅण्ड बँकिंग' असे विषय मांडून भारतासाठी आदर्श चलन पद्धती मांडली होती. त्यासाठी स्वातंत्र्यानंतर देशाची मध्यवर्ती बँक स्थापन करुन वर्ष परीमाण चलन पद्धती बंद करुन नाणी व नोटांचे उद्रेक वाढविण्यात डॉ.बाबासाहेबांचे विचार व केन्सचे विचार प्रभावी ठरले होते.

4) सार्वजनिक उत्पन्न व खर्च :- डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांनी एम.ए. च्या पदवी साठी "अॅडमिनिस्ट्रेशन अँड फायनान्स ऑफ दि ईस्ट इंडिया कंपनी" हा शोध निबंध मांडून त्यांनी देशातील उत्पन्न व खर्चाचा विचार करुन देशाचे प्रशासन व वित्त व्यवस्था यामध्ये समानता प्रस्थापित करुन शातील लाभप्रदता वाढविण्याचे दृष्टीने विचार मांडले होते.

5) सार्वजनिक आर्थिक विचार :- देशाच्या अर्थनितीमध्ये विकास साध्य करण्यासाठी मांडलेले नियम व अटी यांचे पालन सर्वांना समान झाले हिजे होते. ते होऊ शकत नाही म्हणून डॉ.बाबासाहेबांनी जाती व्यवस्था व श्रमिकांची विभागीयतामुळे भारताचा विकास होऊ शकला नाही असे टले होते. तर असृश्यता एक आर्थिक पिळवणूक असा विचार मांडणारे डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर हे एक पहिलेच विचारवंत होते आणि विकासासाठी र्थनिती हा सर्वोत्तम मार्ग आहे हे डॉ.बाबासाहेबांनी 'द स्टेट्स अँड मायनॅरीटीज' या ग्रंथात मांडले होते. असे काही सार्वत्रिक स्वरुपाचे आर्थिक विचार देशाच्या विकासासाठी मांडले होते.

6) देशाच्या आर्थिक बाबीमध्ये राज्य संस्थेचा प्रभावी हस्तक्षेप ह्या कारण लोकशाही रचनेमध्ये व मिश्र अर्थव्यवस्थेमध्ये योग्य ती सार्वजनिक उद्दिष्टे साध्य चार देशाच्या विकासासाठी मांडले होते.

7) देशाच्या आर्थिक बाबीमध्ये राज्य संस्थेचा प्रभावी हस्तक्षेप ह्या कारण लोकशाही रचनेमध्ये व मिश्र अर्थव्यवस्थेमध्ये योग्य ती सार्वजनिक उद्दिष्टे साध्य रण्यासाठी प्रभावी शासन व्यवस्थाच योग्य ते काम करू शकते असे त्यांचे मत होते. म्हणून त्यांनी आर्थिक बाबीमध्ये सरकारी संस्थांचा सहभाग असावा असे चार मांडले.

- 6) आर्थिक नियोजनामुळे गरीबांच्या आर्थिक हितसंबंधाची काळजी घेण्यासाठी व त्यांचा विकास घडवून आणण्यासाठी योग्य ती नियोजन व्यवस्था असणे हे सर्वांच्या हिताचे ठरणार आहे. म्हणून डॉ.बाबासाहेबांनी आर्थिक नियोजन हा सर्वांच्याच विकासाचा एक महत्वाचा मार्ग आहे असे सांगितले होते.
- 7) महात्मा गांधी व डॉ.आंबेडकर यांनी खाजगी उद्योजक हे मत्केदार म्हणून कार्य करित असतील तर त्यांच्या आर्थिक व्यवहारावर व अनिर्बंध व्यवसायवर स्वातंत्र्योत्तर काळात निर्बंध घातले पाहिजेत, अन्यथा विषमता वाढण्यास हातभार लागेल म्हणून निर्बंध असावेत.
- 8) मुख्य उद्योगधंदे राज्याच्या मालकीचे असावेत आणि ते उद्योग राज्य किंवा शासनाने स्थापन केलेल्या भांडवलद्वारे चालविले पाहिजेत म्हणजेच सर्व उद्योगधंद्यामध्ये समता, न्याय व बंधुत्व व सहकार प्रस्थापित होवून आर्थिक विकासास चालना मिळू शकेल म्हणून डॉ.बाबासाहेबांनी देशाच्या विकासाचे जे मुख्य उद्योग आहेत ते सरकारच्या मालकीचे असावेत असे म्हंटले होते व त्यामुळे आर्थिक विकासाला स्थान मिळेल.
- 9) शेतीचे सामुदायिकीकरण केल्याने, सर्वांनी एकत्र येवून काम करावे, त्यामध्ये जात, धर्म, लिंग, भेद असू नये यासाठी शेतीचे सामुदायिकीकरण ज्ञाने तरच उत्पन्न अधिक प्रमाणात वाढण्यास मदत होईल.
- 10) शिक्षण, आरोग्य, स्वच्छता, घर बांधणी इत्यादी सामाजिक सेवांवर अधिक शासकीय खर्चाचा पुरस्कार केला तर शासनाच्या अधिपत्याखाली या सर्व सेवांचा विकास होण्यास व आर्थिक विकास होण्यास मदत होवू शकेल.

डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर यांचे सामाजिक विचार :

डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांचे सामाजिक विचार हे समाज सुधारणा व अनंत पैतृंचा सामाजिक योद्धा म्हणून त्यांचे कार्य अतुलनीय आहे. त्यामध्ये सामाजिक, आर्थिक, राजकीय संविधान, पत्रकारीता, राष्ट्रवाद इ. विषयाचे सखोल चिंतन व प्रत्यक्ष कृती करून त्यांनी सामाजिक चळवळीत परीवर्तन केले आहे. अशा विविध सामाजिक चळवळीचे कार्य पुढील प्रमाणे मांडले आहे,-

- 1) शिक्षण विषयक विचार :- शिक्षण हे मानवी जीवनाचे अविभाज्य अंग असून ते मानवी जीवनाचे दुधारी शस्त्र आहे असे त्यांनी आपल्या चळवळीत म्हंटले आहे. त्यासाठी डॉ.बाबासाहेबांनी 1945 मध्ये पीपल्स एज्युकेशन सोसायटीची स्थापना केली, तर 1946 मध्ये मुंबई येथे सिद्दार्थ 1950 मध्ये मिलींद महाविद्यालय, या शिक्षण संस्थां विषयी सांगताना त्यांचे धोरण केवळ शिक्षण नसून भारतातबौद्धिक, नैतिक, सामाजिक, लोकशाहीतील व समाजातील सर्व स्तराचा विकासज्ञाला पाहिजे. त्यातून सर्व घटकांनी विविध विषयातून शिक्षण घेवून शिका, संघटीत व्हा, संघर्ष करा हा मुलमंत्र देवून शिक्षण विषयक चळवळ उभी केली होती.
- 2) कामगार विषयक चळवळ :- कामगार हा सहकारी चळवळीतील व समाजातील महत्वाचा घटक आहे. 1942 च्या चळवळीमध्ये डॉ. बाबासाहेबांनी व्हाईसरॉय जनरलच्या मंत्रिमंडळात कामगार मंत्री म्हणून काम केले होते. त्यावेळी कामगारांच्या कामाचे तास, पेन्शन, बोनस, विना व्यवस्था, आठवडा सुट्टी व कामगारांना संघटनांचे महत्व, महिला कामगारांना बालवतपणाची रजा, महीला व पुरुष यांना समान वेतन अशी अनेक कार्य त्यांनी केली होती. तसेच भांडवलदार व सत्ताधारी यांच्यातील संबंधामुळे विषयमता वाढीस लागू नये यासाठी त्यांनी प्रयत्न केले होते.
- 3) महिला विषयक सामाजिक चळवळ :- महिलांच्या शिक्षणामुळे कुटुंब विकसीत होते. मुलांना नैतिक वळण लागते. महिलांना कपडे आणि दागिने यापेक्षा गुणवत्ता महत्त्वाची आहे असे डॉ.बाबासाहेबांनी महिलांच्या समस्या विषयक चळवळीचे विश्लेषण करताना सांगितले होते. स्त्री-पुरुष समानतेसाठी हिंदू कोड बिल त्यांनी तयार केले होते. पण हे बिल पास होवू शकले नाही. म्हणून डॉ.बाबासाहेबांनी त्यांच्या पदाचा राजीनामा दिला होता. नंतर मात्र महिलां विषयक अनेक कायदे करण्यात आले. त्यामुळे विविध क्षेत्रात महिलांना पदार्पण करता येवू लागले.
- 4) शेती व जल व्यवस्थापन :- शेती हा भारताच्या विकासाचा कणा समजला जातो म्हणून शेतीसाठी आवश्यक असलेले पाणी, विज, शेती उत्पादकता, शेतमाल हमी किंमत, याविषयी डॉ.बाबासाहेबांनी त्यांचे शेती विषयक सर्व घटकांचे योग्य व्यवस्थापन व नियोजन साध्य ज्ञाने पाहिजे असे मत व्यक्त केले होते.
- 5) राष्ट्रीय एकात्मते विषयी चळवळ :- मी एक भारतीय आहे आणि अतिमतः भारतीयच राहणार आहे. एक व्यक्ती एक मत एक नागरीकत्व, एक न्याय ह्या प्रक्रियेमुळे डॉ.बाबासाहेबांनी राष्ट्रीय एकात्मतेला प्राधान्य दिले होते. भारतात 6500 जाती, 1144 भाषा, प्रांत, पंथ ह्यांना एकत्र बांधण्याचे काम डॉ.बाबासाहेबांनी या राष्ट्रीय एकात्मतेच्या चळवळीतून मांडण्याचा प्रयत्न केला होता.
- 6) संविधान विषयक चळवळ :- संविधानातील मुल्ये स्वातंत्र्य, समता, बंधूता, न्याय, विज्ञाननिष्ठा, कर्तव्यनिष्ठा, सदाचार, धर्मनिरपेक्षता, अहिंसा, सर्व समावेशकता, सहिष्णुता इत्यादी मानवी मुल्ये संविधानात दिसून येतात. त्यामुळे मानवी समाजात कल्याण, आत्मसन्मान, राष्ट्रविकास ही मुल्ये रुजविणे व कर्तव्यदक्ष नागरीक निर्माण करणे हे एक आव्हान आहे. त्यासाठी डॉ.बाबासाहेबांनी लोकशाही समाजवादाचा पुरस्कार केला होता हे या संविधानातून त्यांनी स्पष्ट केले होते.
- 7) पत्रकारीता चळवळ :- कोणतीही चळवळ विकसीत व्हावयाची असेल तर तिला वर्तमानपत्राची आवश्यकता असते त्यासाठी डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांनी सामाजिक परिवर्तनासाठी, वंचित वर्गासाठी, बहिष्कृत व्यक्तींच्या अन्यायाला वाचा फोडण्यासाठी व भावी पिढीतील यशस्वी नागरीक घडविण्यासाठी त्यांनी अनेक वृत्तपत्रे स्थापन केली होती. त्यामध्ये मुकनायक 1920, बहिष्कृत भारत 1927, जनता 1930, प्रमुख भारत 1936 ही वृत्तपत्रे सुरु करून पत्रकारीता चळवळ उभारली होती. त्यातून समतेची व शिक्षणाची कास सर्वसामान्य व्यक्तींनी सोडू नये असे सांगितले होते.
- 8) जाती व्यवस्था :- व्यक्ती एखाद्या जातीत जन्माला येते, तो तीचा दोष नाही. जात ही जन्मावर आधारित असते. त्यामुळे व्यक्तीला बदलत येत नाही. ती बदलण्यासाठी डॉ.बाबासाहेबांनी चळवळी करून मनुस्मृतीचे दहन करून काळाराम मंदीर प्रवेश व अस्पृश्यता नष्ट करण्यासाठी संविधानात अनुच्छेद 7 चा समावेश केला होता. त्यामुळे जाती व्यवस्थेचे प्रमाण कमी होवून समाजातील मानव हा मानवच आहे हे या वाक्यातून दिसून येत होते. या पद्धतीने डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांनी अनेक सामाजिक चळवळी उभ्या करून माणसाला माणूस म्हणून जगण्याची देणगी दिली आहे.

सारांश :

- डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांनी आर्थिक आणि सामाजिक चळवळीचे विश्लेषण करताना मानवाला समता, न्याय, बंधुत्व, जात, धर्म, लिंग, भेद न मानता देशात जन्माला येणाऱ्या प्रत्येक मानवाने स्वतःहून मानवासारखे जीवन जगावे. स्वतःचा आत्मसन्मान, सामाजिक प्रेरणा, भावना, मन, शक्ती, उत्कर्ष या मुल्यांचा जप करून समाज व राष्ट्रनिष्ठा बाळगावी. त्यातूनच प्रत्येक व्यक्तीचा आर्थिक व सामाजिक विकास होण्यास मदत होते त्या मदतीसाठी व राष्ट्रप्रेमापोटी डॉ.बाबासाहेबांनी एका बाजूला आर्थिक चळवळ तर दुसऱ्या बाजूला सामाजिक चळवळ उभी करून अनेक मुल्यांची जपणूक करा, शिका, संघटीत व्हा, संघर्ष करा, अन्याया विरुद्ध पेटून उठा आणि एकात्मता, बंधुत्व ही तत्वे एकमेकाला सहकार्य करून आर्थिक विकासाची बिजे मनामनामध्ये रुजविण्याचा प्रयत्न करा अशी डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांनी देशाला एक समृद्धीचे वरदान दिले होते.
- संदर्भ :
- 1) डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर व दलीत चळवळ एक मागोवा- संपादक रमेश चव्हाण, कोथरुड, पुणे-62, प्रथम आवृत्ती-2012.
  - 2) आर्थिक विचाराचा इतिहास- संपादक, प्रो. जे. एफ. पाटील, फडके प्रकाशन, कोल्हापूर, प्रथम आवृत्ती 2016 Code No P 6003.
  - 3) An International Multi-Disciplinary Quarterly Research Journal, January month 2019, Volum- VIII, ISSN 2277-5730, Author Asst. Prof. V. S. Hatole, Ajanta Prakashan, Aurangabad (MS)
  - 4) देवरे विसपुते व निकुंभ ठाकरे, आधुनिक भारतीय राजकीय विचारवंत, प्रशांत पब्लिकेशन, पुणे-2
  - 5) राष्ट्र उभारणीत डॉ.आंबेडकरांचे योगदान, डॉ.सुखदेव थोरात, दैनिक लोकसत्ता दि.7 डिसेंबर 2018 चा लेख.
  - 6) डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर यांचे आर्थिक आणि सद्य स्थिती, डॉ.विलास आढाव, दै.सम्राट जयंती विशेषांक मधील 2017 चा लेख.पान 57 ते 61.
  - 7) लोकराज्य एप्रिल, 2016.